

“ÇAÇA” SÖZÜ ÜZERİNE

Murat ÖZŞAHİN*

Özet: Türk dilinin tarihî süreç içerisinde pek çok dille söz alışverişinde bulunduğu bilinmektedir. Bu alışverişlerde yeni karşılaşılan bilgilerin alıntılanmasının yanında bundan daha fazlasının verildiği de görülmüştür. Türk toplumunda fertlerin güçlü kan bağlarına önem göstermesi ve bu önem neticesinde pek çok akrabalık sözünün ortaya çıktığı tespit edilmektedir. Bu akrabalık adlarının başka dillere verildiği de anlaşılmaktadır. Bu açıdan Türk dilinin akraba bilgisine yönelik söz varlığı gücü, Türkçenin komşularının söz varlığına da yansımıştır.

Bu çalışmamızda da Türkçe sözlüklerde Rumca olarak belirtilen çaça sözünün anlamı ve kaynağı üzerinde durarak, sözün Türk dilinin akrabalık bilgisine ait bir unsur olduğu gösterilmeye çalışılmaktadır. Hem tarihî sözlükler hem de çağdaş lehçelerin söz varlıkları incelendiğinde sözün Türk dilinin söz varlığına ait olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: çaça, çeçe, tete, verinti, akrabalık ismi, Türkçede akrabalık

On the Word Çaça

Abstract: It is known that Turkish has had interrelations with many languages by lending and borrowing many words through the history. During this process, it can be said that Turkish has lent more than it has borrowed. That Turks give great importance to consanguinity has given rise to the emergence of a great number of kinship terminology. This terminology is seen to have been lent to other languages. Therefore, the kinship terminology of Turkish can be found in the neighboring languages.

In this paper, we will focus on the word “çaça”, which is shown as a Greek origin word in the dictionaries, and try to show that this very word belongs to Turkish kinship terminology. When historical dictionaries and the contemporary dialects are studied, it is seen that this word is a part of Turkish word stock.

Key words: çaça, çeçe, tete, loan, consanguinity words, consanguinity in Turkish

Türk dilinin köklü tarihi içerisinde pek çok yakın ve uzak komşu dille söz alışverişinde bulunduğu bilinmektedir. Dillerdeki bu alışverişlere ait materyaller, kaynak dilin kültür unsuru olarak dile yerleştikten sonra; o dilin konuşurlarının dünya algısı içerisinde yeniden işlenebilir; hatta tekrar kaynak dile taşınabilir. Dolayısıyla geri dönen alıntılar taşınan dilde çeşitli anlam olayları ile kaynak dildeki anlamdan uzaklaşmış da olabilirler. Bu açılarından bakıldığında alıntı olarak tahmin edilen ya da belirtilen sözler, aslında o dilin kendi unsuru olabilir. Özellikle

* Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi.

argolaşma gibi çeşitli anlam olaylarında sözün kökenine dair karışıklıklar da oluşabilir.

Köken araştırmalarında en büyük yol göstericilerden birisi Türk dilinin lehçelerindeki söz varlığı hazinesidir. Bu açıdan Türk dilinin farklı coğrafyaları, izi sürülen kelimenin pek çok ses ve anlam çeşitliliğini göstererek etimoloji araştırmalarını daha sağlıklı kılabilir. Nitekim Türk dilinin öz unsurlarının bu şekilde başka dillerden alıntılanmış gibi algılanmasının da önüne geçilmiş olur.

Biz de bu çalışmada Türkçede argo sözlüklerde yer alan *çaça* sözünün kaynağını göstermeye çalışacağız. Bunun için bazı tarihî ve çağdaş lehçelerdeki örneklerden de yararlanacağız.

Genel ağ ortamındaki Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük'te *çaça* “1. Ticaret gemilerinde eski ve usta gemici 2. Genelev işleten kadın, abla, mama” anlamlarında ve Rumca bir alıntı olarak gösterilmiştir. Burada sözün herhangi bir belirgin cinsiyet kavramını taşımadığı anlaşılmaktadır. Yani, hem erkek hem de dişi cinsiyet bilgileri -sözün argoya da taşınması ile- bildirilmektedir.

Şemsettin Sami, Kâmus-ı Türkî adlı eserinde sözün *gemici* anlamında kullanıldığını göstermektedir (KT 1998: 496) ve (belki de bilinçli olarak) bu sözün kaynağı hakkında herhangi bir not düşmemiştir. Bilindiği üzere Ş. Sami'nin sadeleştirme ve edebiyatımızın bu amaç doğrultusunda yeni bir lisana kavuşması üzerine görüşleri arasında Anadolu ve Rumeli ağız malzemelerinin de kullanılabilceği hakkında fikirleri bulunmaktadır. Bu nedenle, söz konusu *çaça* sözünün ağızlardan kaynaklı olarak sözlüğe kaydedilmiş olabileceği fikri doğmaktadır.

Tietze de *çaça* sözü için beş madde başı gösterir.¹ Bunlardan II. ve III. madde başları bizim konumuz dâhilinde olanlardır:

Çaça (II) “fahişe, kadın pezevenk; genelev işleten kadın” (< Yun. *tsátsa* “teyze, nine” < EYun. *teía* “teyze, hala”) biçiminde gösterilmiştir.

Çaça (III) “hatırlı kabadayı; ticaret gemilerinde eski ve usta gemici” anlamlarıyla verilmiştir ve K. Kostov'un 1974 yılındaki çalışmasının 358. sayfasına göre Rom. *çaço manuş* “hakiki bir insan” sözünden gelmiş olabileceği notu düşülmüştür (Tietze 2002: 461-462). Sesbilimsel yöntem açısından *çaço* sözü bir benzerlik gösterse de anlambilimsel yöntemle aykırı geldiği görülmektedir.

Sözün yalnız standart dil içerisinde kullanılmadığı, Anadolu coğrafyasında da kullanım alanı bulduğu görülmektedir. Bu demek oluyor ki, *çaça* sözü yalnızca bir edebî unsur olarak standart Türk dilinin söz varlığına yerleşmemiştir; sözlü kültürde

¹ Tietze'nin işaret ettiği *çaça* başlığını taşıyan diğer maddeler ise şunlardır: *çaça* (I) “bir cins küçük balık”; *çaça* (IV) / *çaçaça* “Güney Afrika ve Meksika'dan her tarafa yayılan bir çeşit modern dans”; *çaça* (V) “bir zaman moda olan bir kadın pabucu modeli”.

“ÇAÇA” SÖZÜ ÜZERİNE

de varlık göstermektedir ve sözün diyalektik sahada oldukça çeşitlendiği gözlenmektedir.

Anadolu ağızlarını incelediğimizde; *çaça* (I) “genelev işleten, kötü yol gösteren kadın” (DS III 1968: 1031) anlamlarında erkek cinsiyet göstergesi olmadan kullanılmaktadır. Fakat sözün ses açısından dallanmış diğer türevleri olan *cece* / *çeçe* “1. Ağabey 2. Baba 3. Dede” (DS III 1968: 1102) sözlerinde erkek cinsiyete ait bilginin yaşadığı anlaşılmaktadır. *Cece* / *çeçe* biçimlerindeki anlam, ‘yaşça büyük erkek akrabalar’ bilgisini ifade etmektedir.

Ağızlardaki bu söz *ç* fonemli olarak görüldüğü gibi *t* fonemli olarak da görülmektedir ve anlam alanı değişmemiştir (*tete* “1. Teyze 2. Hala 3. Babanne” / *teta* “hala” / *tada* “ağabey” / *dada* “1. Büyük kardeş, ağabey 2. Bebek bir aylıktan iki yaşına kadar olan çocuk 3. Hala 4. Teyze 5. Yaşlı kadımlara saygı hitabı olarak kullanılır 6. Delikanlılara hitap olarak kullanılır / *tutaş* “henüz evlenmemiş kız” (DS I-X 1978)).

Rumca ya da kaynağı Yunanca olarak gösterilen bu sözün başka coğrafyalardaki tarihî ya da çağdaş Türk lehçelerinde de varlığına dair bilgi edinebiliriz.

Tarihî lehçelerin söz varlıklarında ise *çaça* ile aynı kökten kaynaklı olduğunu düşündüğümüz *çiçe* sözü kaydedilmiştir. Şeyh Süleyman Efendi’nin Çağatay Türkçesi-Osmanlı Türkçesi Sözlüğü’nde *çiçe* “teyze, küçük kız kardeş” olarak verilmiştir (Kunos 1902: 43). Kıpçak Türkçesi Sözlüğü’nde de *çiçe* “babanın küçük kız kardeşi, hala” biçiminde gösterilmiştir² (KTS 2003: 51).

Sözün fonetik açıdan birçok formu mevcuttur. Özellikle söz başındaki *t- ~ ç-*³ denkleğini de ele alarak incelediğimizde lehçelerde *t* biçimli ve aynı anlam alanı içerisinde yer alan başka sözleri de tespit edebiliyoruz.

² Yine Kıpçak Türkçesi Sözlüğü’nde yer alan *şişek* (I) “1. İki veya üç yaşında dişi koyun 2. Oğlak, keçi yavrusu” sözünün de *çiçe* sözünden kaynaklı olduğunu düşünüyoruz. Türk dilinde hece başında *ç > ş* ses hadisesi hem lehçelerin standart yazı dillerinde hem de diyalektlerinde karşımıza çıkan bir fonetik değişimdir. Sözün sonundaki *-k* ise genel olarak Türk dilinde küçültme, sevimlilik anlamlarını sağlayan ek olmalıdır.

³ Türk dilinde söz başı *t- ~ ç-* denkleği oldukça geniş bir alanda karşımıza çıkar. Ötümsüz diş patlayışı *t*’nin diş-damaklaşması tarihî Türk şivelerinde ilk olarak Oğuz Kağan Destanı’nda (OKD) görülmektedir (Etü. *titire-* > OKD. *çiçire-* “titirmek”). Çağdaş Uygur Türkçesinde ise düzensiz birkaç örnekte görülür (Etü. *tışı* > Uyg. *çışı* “dişi”). Ön ses durumundaki *t-*’nin *ç-* sesiyle sonuçlanması, Çuvaş Türkçesinde de görülür. Ön seste görülen bu ses denkleği, Türkçenin kendi söz varlığında izlenebildiği gibi, Moğolca ile Türkçe arasında da söz konusudur. Bu ses denkleğinde genellikle Türkçe *t*’li biçimleri kullanırken, Moğolca *ç*’li biçimleri çok kullanır. Bu yüzden Türkçe sözlüklerin *t* maddesi, Moğolca sözlüklerin ise *ç* maddesi kabarıktır (Karaağaç 2010: 217). Bu söz başı ünsüz değişimine dair Serebrennikov ve Gadjeva ise; ön sıra ünlülerinin yanında *t* ünsüzünün *ç*’ye geçmesine Azerbaycan ve Türk diyalektleri ile Uygurcada rastlandığı bilgisini vermektedirler (Serebrennikov-Gadjeva 2011: 46).

Kazak Türkçesinin söz başı karakteristik ses değişimi ç- > ş- neticesinde sözün *şeşe* “1. Anne, ana 2. Yaşlı kadınlara hürmet göstererek söylenen hitap” biçiminde kullanıldığını görüyoruz. Hatta sözün küçültme, sevimlilik eki ile genişlemiş *şeşey* “Yaşlı kadınlara saygıyla seslenilirken kullanılan hitap sözü, ana” (KZTS 1999: 731) biçimini de tespit ediyoruz.

Yudahin’in Kırgız Türkçesi Sözlüğünde *çeçe* biçiminde ve “ana, anne” anlamlarında verilmiştir. Fakat Yudahin bu söz için Kırgızların Kazaklarla komşu olarak yaşadıkları yerlerde kullanıldığını dair not ekleyerek, sözün Kazakça bir unsur olduğunu ifade etmiştir (Yudahin 1998: 257). Kırgız ağızları incelendiğinde Kırgız Türkçesinin güney diyalektleri arasında gösterilen Tal, Şaartuz gibi Tacikistan sınırları içerisindeki ağızlarda *teyce / tay ece* biçiminde ‘teyze’ bilgisinin karşılandığı görülmektedir (KTDS 2009: 887).

Tatar Türkçesinde ve diyalektlerinde ise *çiçe / çiçi* biçimleri verilmiştir. Fakat bunlar anlam olarak *tetiy* biçimindeki *t’*li forma yönlendirilmiştir. Tat. *tetiy* “işveli kadın, oynak kadın” anlamlarında kullanılmaktadır. Ayrıca *tetiy-metiy* “erkekler ya da kadınlarla şakalaşıp oynaşma” ilaveli tekrar grubunda da sözün yaşadığı görülmektedir. Tatar Türkçesindeki örnekler bunlarla sınırlı değildir. Tat. *tete* “abla, teyze”; Tat. *tetey* “1. Abla; teyze 2. Fahişe kadın 3. Nine”; hatta Tat. *teteyleryortı* “genelev” sözlere de aynı anlam alanı içerisinde yer alan türemiş biçimlerdir (TTAS III 1981: 232).

Tatar Türkçesinin standart yazı dilinden başka Tatar diyalektlerinde de sözün varlığı keşfediliyor. Tat.Ağz. *çiçi* “1. Molla, müezzin ya da zengin kişinin karısı 2. Dinî mekteplerde ders, eğitim veren kadın 3. Genellikle tanıdık olmayan kadın” (TTDS 1993: 355) sözü, dişilik bilgisi değişmeden yeni anlamlarla zenginleşmiş olarak kullanılmaktadır.

Başkurt Türkçesinde sözün ç’li (Başkurt Türkçesinde hece başı karakteristik ç > s ses değişikliği düşünüldüğünde s’li) biçimi müstakil bir söz olarak kullanılmıyor. Başkurt yazı dilinde yalnızca bir ikileme içerisinde kalıplaşmış olarak tespit edebiliyoruz (Bşk. *bise-sese* “zevceler, eşler, karılar, refikalar” (BTH 1993: 148)). Geri kalan örneklerin hepsinde söz, *t’*li biçimde görülüyor (Bşk. *tetey* “teyze, abla”, *tutaş* “ergen genç kız”, *tutay* “abla, kız kardeş”, *tütay* “abla, teyze”). Başkurt Türkçesindeki *tetey*, *tutaş*, *tutay* biçimleri BTH’de Rusça alıntı olarak gösterilmiş (< Rus. *тётя* “teyze, hala”). Tatar âlim R. Ehmetyanov da *tuta(y)* ve *tuta(ş)* sözlerinin Rusça alıntı olduğunu göstermektedir (Ehmetyanov 2001: 214). Ancak şimdiye kadar gördüğümüz örneklerle sözün bu denli yaygın bir sahada kullanılması, ses açısından pek çok dal şekle bölünmüş olması ve aynı kavram alanı içerisinde yeni anlamlarla zenginleşmesi, sözün Rusçadan Başkurtçaya ya da Tatarçaya değil; Tatarcadan Rusçaya verildiği düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Üstelik Sovyetlerden önce Tatar yazı dili içerisinde Rusça alınmaların sayısı oldukça azdır. İlk dönem modern Tatar şiir dilinin dışında roman ve hikâyelerde de Rusça sözlerin oranının hayli düşük olduğu görülecektir. Kayyum Nasırî’nin *Lehçe-i Tatarî* adlı

“ÇAÇA” SÖZÜ ÜZERİNE

sözlüğünde 21 adet tespit edilen Rusça alıntı söz sayısı (Öner, Kaya, Özşahin 2005), bu alışverişte Tatar dilinin kaynak dil olduğunu gösterir niteliktedir. Çağatay dönemi yazı dilinin söz varlığında da yer edinen bu biçimlerin Rusçadan ne zaman alıntılanmış olabileceği de düşündürücüdür.

Bunun dışında Başkurt diyalektlerinde *t*'li ve kalın ünlülü bir şekil karşımıza çıkıyor (Bşk. Ağz. *tutay* “1. Abla 2. Teyze, hala 3. Yabancı kadımlara hitap sözü 4. Çocuklara sevgi sözü 5. Baldız” (BTDH 2002: 339)

Anadolu'nun karşı yakası olan Kırım Tatar Türkçesinde de *t*'li formda aynı anlam dairesi içerisinde yer alan *tata* “abla, kız kardeş; teyze” sözüne tesadüf ediyoruz (Useinov 2007: 533).

Ayrıca sözün *cici* biçiminde Azerbaycan Türkçesinde de aynı kavram alanı içerisinde kullanıldığını tespit ediyoruz. Az. *cici* “Bazı yerlerde anneye söylenen gönül okşayan seslenme şekli” (ATS 1994: 180) anlamıyla verilmektedir. Bu da sözün yalnızca Kıpçak hattıyla sınırlı kalmadığını göstermektedir.⁴

Ayrıca Yong-Söng Li'nin “Türk Dillerinde Akrabalık Adları” çalışmasında Özbek Türkçesinin ağızlarında sözün *ç* fonemli türlerinin varlığını görüyoruz: Özb. Ağz. *çéça*, *çéçä*, *şéşé* “yenge (ağabeyin karısı); düğün töreninden sonra yeni evlilerin yanında kalan güveyin ve gelinin kadın görücüsü; gelin (oğulun karısı); nine; abla” (Li 1999: 171).

Görüldüğü üzere *çaça* ~ *çeçe* ~ *tete* ailesi köken itibariyle oldukça geniş bir kullanıma sahiptir. Sözün genel olarak ince vokalli formları bulunmaktadır. Fakat özellikle Kazak Türkçesinde *tuta* “teyze” biçiminde kalın vokalli bir formu bize Räsänen işaret etmektedir. Räsänen, sözün *tutakay*, *tütetey*, *tütekey* biçimlerini de gösterdikten sonra sözün Rusçadan alıntı olduğuna işaret etmiştir (Räsänen 1969: 502).

Türk lehçeleri ve diyalektlerindeki örnekler, yukarıdaki gibidir. Peki sözün Rumca ya da Yunancaya Türkçenin bir verintisi olduğu savımızı güçlendirecek başka misaller var mıdır? Bu açıdan bakıldığında Rumcanın Anadolu coğrafyasındaki diyalektleri ve bunların söz varlığı araştırıldığında bize ipucu verebilecek bir örnek tespit ediliyor. Anadolu'daki Yunan diyalektleri üzerine çalışan R.M. Dawkins'in *Modern Greeks In Asia Minor* adlı eserinde Anadolu Rumcasındaki diyalektlerde yer alan Türkçe unsurlar verilmiştir. Türkçe bir söz olan *abla* sözünün “büyük kız kardeş, abla” anlamında Uluğağaç (Bugünkü Kapadokya bölgesi için) Rumlarının söz varlıklarında yaşadığını işaret etmektedir. Aynı sözün Phárasa (Kayseri ve civarı) Rumlarınca “(Ing. *dame*, *mistress* olarak karşılık verilmiş) kadın, bayan, hanım, karı, dam, yaşlı karı; metres” anlamlarında tıpkı *çaça* sözünde olduğu gibi kullanıldığı görülmektedir (Dawkins 1916: 664).

⁴ Gagavuz Türkçesinde *tetö* “baba” (Güngör vd. 2002: 393).

Tietze'nin işaret ettiği *teia* (Θεία) biçimine, Eski Yunan kaynakları içerisinde en erken V. yüzyılda kesin olmasa da Ammonius'un yazdığı bildirilen *De Adfinum Vocabulorum Differentia* adlı eserde işaret ediliyor (Kaster 1997: 241). Ammonius olarak adlandırılan kişinin İskenderiye'den Konstantinapol'e geldiği ifade ediliyor olsa da, aynı isimle anılan pek çok kişinin olması nedeniyle bu bilgilerin de yeterince sağlıklı olmadığını ifade edelim. Bu eserden itibaren tespit edilen *teia* biçiminin günümüz Yunan sözlüklerinde de aynen korunduğu ve "teyze, hala" bilgilerini karşıladığı görülmektedir (LSJ). Nitekim Tietze'nin bahsettiği *tsatsa* biçiminin varlığına rastlanamamıştır.

Türk dilinin akrabalık zenginliğine dair yapılan pek çok değerli çalışma bulunmaktadır. Fakat burada bunların hepsinden bahsetmek imkânına sahip değiliz. Yalnız bu konuyu aydınlatmamızda bir hayli fikir edinmemizi sağlayan Talat Tekin'in "Amca ve Teyze Kelimeleri Hakkında" başlıklı değerli çalışmasındaki açıklamalar bize oldukça yol gösterici olmuştur. Tekin'in ifadesiyle; "Türk dil ve lehçelerinde anne, baba, kardeş vb. gibi tek kelime ile adlandırılan akrabalar dışında kalan aile yakınları, umumiyetle bunlara olan yakınlıkları belirtilmek suretiyle adlandırılmaktadır: Tür.T. anneanne (< anne anne-si), babaanne (< baba annes-si), Es. Osm. ana ata-sı "annenin babası olan dede"... Yak. *ebige* ~ *öbüge* ~ *ömüge* "anne veya babanın dedesi, dede, nine" ... (< *ebe eke-si "ninenin annesi, ninenin babası?")" (Tekin 1960: 288).

Yukarıdaki ifade ve örnekler doğrultusunda *çaça* sözünün de bu açılardan ele alınması gerektiğini düşünüyoruz. Nitekim amca, dayı, teyze, hala gibi ikinci derece akrabalık bildiren bu kavramlar Talat Tekin'in örneklerinde olduğu gibi daha pek çok örnekte iki akrabalık sözünün birleşmesi ile meydana gelmektedirler. Tekin, *amca* sözü için Köktürkçedeki *apa* "ecdad" ve Kaşgarlı'daki *aba* "baba" sözlerinin aynılığına dikkat çekerek bu söz ile *aça* ~ *eçe* "yaşça büyük kardeş, ağabey, abla" sözünün birleşmesiyle meydana gelmiş bir söz olacağını ifade eder ve sözün Arapça kaynaklı olmadığını gösterir (Tekin 1960: 290).

Bu sözün yanında *teyze* sözünün de yine bu tarzda bir terkiplerle meydana geldiğini söyleyen Tekin, "**tay* / *tayı* ve *eze* sözlerinin terkipleri neticesinde **tay* / *tayı eze-si* "dayı ablası, anne cihetinden yaşça büyük kadın veya kız akraba" biçiminin *teyze* sözüne kaynaklık ettiğini belirtir (Tekin 1960: 294). Ayrıca Semih Tezcan da "Etimoloji Önerileri" başlıklı tebliğinde *yenge* sözü için benzer bir yapıdan bahseder. Tezcan'a göre aileye sonradan evlilik yoluyla katılan kadını işaret eden bu söz, ağabey, amca, dayı gibi ailenin erkek bireylerinin eşini karşılar ve belli bir yaş söz konusu olmadan kullanılır. Aileye 'gelin gelen' bu kimseler için 'sonradan gelen hanım' anlamında *yağı eke* sıfat tamlamasından oluştuğunu ifade eder; **yağı eke* > **yağıke* > **yeğike* > **yeğke* > *yenge* biçiminde günümüzdeki şekline kavuştuğunu ifade eder (Tezcan 2010: 828).

Yukarıdaki bilgiler ışığında aynı anlam dairesine sahip *çeçe* ~ *çaça* ~ *tete* biçimlerinin de bu tarz bir terkiplerle meydana geldiği kanaatindeyiz. Nitekim sözün

“ÇAÇA” SÖZÜ ÜZERİNE

lehçe ve Anadolu ağızlarındaki anlamları arasında hem erkek hem de kadın cinsiyet bilgisinin bulunmasının da dikkate alınması gerekir. Kaşgarlı'nın *eçe ~ aç* sözünün anlamı için “büyük kız kardeş, abla” (Tekin 1960: 290) anlamını vermesinin yanında bu sözün Uygur metinlerinde “ ağabey, büyük erkek kardeş” (Caferoğlu 1993: 45) manası ile kullanıldığını da tespit ediyoruz. Dolayısıyla cinsiyet anlamı içerisinde günümüze yakın sözlükler tarandığında ‘erkek’ bilgisinin olmasının yanında ‘kadın’ bilgisinin daha fazla taşındığını söyleyebiliriz. Tekin’in işaret ettiği Eski Anadolu Türkçesindeki *ece* formunun bildirdiği “reis, ulu, pir, ileri gelen”⁵ (Tekin 1960: 290) anlamları da oldukça dikkate şayandır.

Şimdiye kadar yaptığımız izahlar neticesinde sözün Türk dilinin tarihî ve çağdaş sahalarda yer edinmiş olduğunu öğreniyoruz. Türk dilinin söz hazinesine ait *çeçe ~ çaça ~ tete* üçlü varyasyonlarının gurbet yolculuğuna bakarak bunları Rumca, Yunanca yahut Bulgarca ait saymanın doğru olmadığı düşüncesindeyiz. Bize göre bu sözün Talat Tekin’in de gösterdiği gibi bir terkipten meydana gelmiş olması gerekir.

Bunu şöyle izah etmeye çalışalım: Sözün anlam dairesi oldukça belirgindir. Nitekim bu çerçevenin aslı şekli de belirgin kıldığı şüphesizdir. Sözün hem *t* hem de *ç* formu bir ses değişikliğinin yaşandığı kanaatini uyandırmaktadır. Peki, buna göre terkipten meydana gelişindeki aslı şekil ne olmalıdır? Bu konuda birkaç görüş ileri sürülebilir.

Bunlardan ilki, sözün *eçi (/eçü) ~ eçe eçe-si* gibi T. Tekin’in de işaret ettiği biçimle meydana gelmiş olmasıdır. Burada ilk unsurdaki bulunması gereken *eçi* veya *eçü* sözlerinin anlam olarak Eski Türkçede ayrılmış olduğunu görürüz (*äçi* “ağabey, amca”; *äçü* “ecdat, cet, ata” (Şirin User 2009: 248, 249)). Nitekim terkipten anlamı “babanın, atanın kız kardeşi” anlamıyla karşılanmış olur ki bu da bugünkü ‘hala’ bilgisini vermesi anlamına gelir. Uygur söz varlığında ‘erkek’, Kaşgarlı’da ise ‘kadın’ cinsiyeti gösteren sözün, bu tarihten sonra meydana gelmiş olması muhtemeldir. Fakat bu izahta fonetik bir problem olduğu açıktır. Madem söz, bu tarz bir terkipten meydana geldi; o vakit sözün ilk hecesindeki *e* sesi neden ortadan kalktı?⁶ Vurgunun ilk hecede olmadığı düşüncesi, bu duruma açıklık getirebilir. O zaman ise, ikinci bir sorun ortaya çıkmaktadır. Bu da; sözün nasıl oldu da genel olarak inceltme etkisine sahip *ç* sesinin yanındaki ince vokaller, daha sonra kalın

⁵ *ece* “reis, ulu, ileri gelen” anlamlarıyla Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan Yeni Tarama Sözlüğünde (1983) verilmiştir. Örnek olarak www.tdk.gov.tr adresindeki Tarama Sözlüğü bağlantısında verilen tanık metin ise Yunus Divanı’nda yer almaktadır: *Bir sualim var sana ey dervişler ecesi / Meşayih ne buyurur yol haberi nicesi* (Yunus XIII-XIV, 132).

⁶ Moğol dilinde *ciçi* “çocuk torunu, torun çocuğu” (Lessing 2003: 1620), *ciçi+ner* “torun torunları” (Poppe 1992: 88) anlamında yine akrabalık bildiren bir söz tespit ediyoruz. Sözün bir nebze anlam yönü bir nebze de ses özelliklerinin yukarıdaki teze uygun düşmediği kanaatindeyiz.

vokalli olarak karşımıza çıktı? Bu konuda ise *ece*, *eçi*, *eçe* biçimlerinin bir analogi meydana getirmiş olma ihtimali söz konusu olsa da, bu durumun izahı güçtür. Buna bakarak da bu ilk görüşün doğru olamayacağı kanaatindeyiz. *Cicianne Sözü Üzerine* başlıklı çalışması içerisinde *cici* sözünün kaynağını inceleyen araştırmacı Engin Çetin de bu tarz bir terkip neticesinde *cici* sözünün meydana gelmiş olabileceği yönünde görüş belirtmiştir (Çetin 2012: 67-68). Fakat hem yukarıda saydığımız fonetik yetersizlikler hem de sözün diğer lehçelerde de karşımıza çıkan *t* fonemli biçiminin de irdelenmesi gerekliliğinden dolayı araştırmacının bu görüşüne katılmadığımızı ifade etmeliyiz.

İkinci görüş ise, sözün *tay / tayı eçe* biçiminde bir terkiplerle meydana geldiğidir. Buna göre, sözün *tay+aça (eçe) > *tayça > *taça > çaça* şeklinde gerileyici benzeşme ile *t* sesinin *ç* ‘ye döndüğüdür. Fakat söz Türkiye Türkçesinde bu şekliyle kalın vokalli olarak korunurken, Anadolu diyalektlerinde *ç* etkisiyle incelmıştır ve *çeçe*, hatta dar vokalli *çiçe* formlarını da kazanmıştır. Hakas Türkçesinde *çaca* “abla; teyze” biçiminin varlığı da bu görüşümüzü desteklemektedir (Li 1999: 147). *Tayı / tay* sözünün başka akrabalık sözleri ile birleşerek yeni sözler oluşturmaya dair, Tekin’in belirttiği örneklerin yanında Altay Türkçesinde tespit edilen *tayda(k)* “kadın tarafından atalar” (< *tay+ata*), *tayna(k)* “nine; anneanne” (< *tay+ene*) sözlerini de gösterebiliriz. Bize göre de bu görüş daha doğrudur. Çünkü sözün Anadolu sahasında tespit edilen *dayıca*, *dayca* “1. Güzel, iyi 2. Cesur, babayığit” (DS IV 1969: 1388) biçimleri Batı Türkçesinin karakteristik ses değişimini yansıtmaktadır. Fakat burada anlam ve ses açısından da bir dallanmanın yaşandığı muhakkak. Yunus Divanı’nda karşımıza çıkan *ece* “reis, pir, ileri gelen” sözünün ve de 17. Yüzyılda Evliya Çelebi’nin Seyahatname adlı eserinde karşılaşılan *dayı* “pehlivan, reis” biçiminin taşıdığı anlam, sedalı formda (bk. *dayıca*, *dayca*) saklanmıştır. (**taça*>) *tete ~ çeçe ~ çaça* formu ise, bünyesinde erittiği iki sözün gerçek anlam dairesine sadık kalarak ‘akrabalık’ bilgisi temelinde kullanılmaya devam etmiştir.

Unutulmamalıdır ki teyze, hala yahut amca, ağabey ilişkisinin olabilmesi için evvelce önceki neslin bir evlilik bağının olması gereklidir; ancak böylelikle sözü edilen kişi üzerinden akrabalık kavramlarının yürümesi sağlanır. Dolayısıyla da bu evlilik bağının olabilmesi için kadın üzerinden bir akrabalık adlandırmasına gidildiği söylenebilir.

Türk dilinin tarihî ve çağdaş söz varlığı içerisinde bu denli yaygın kullanım alanına sahip olan *çaça*, *çeçe*, *tete* biçimleri anlam yönüyle de tüm lehçelerde benzer bir grafik çizmektedir. Üstelik aynı oluşum temelinde ortaya çıkan *teyze* sözünün de, Türkçenin başka dillerin söz varlığına bir katkısı olduğu görülmektedir.⁷ Sözün Türkçeden Yunancaya bir verinti olduğu, lehçelerin söz

⁷ Ar. *tîza* “teyze”; Erm. *teyze* “teyze, kadının kız kardeşi”; Bul. *tezya* “teyze, anne kardeşi”; Srp. *téza*, *téze* “teyze, annenin kız kardeşi”; Arn. *téze*, *tezé*, *tizje* “teyze, annenin kız kardeşi”; Mak. *teza* “teyze” (Karaağaç 2008: 842).

“ÇAÇA” SÖZÜ ÜZERİNE

varlıkları da tarandığında açıkça ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Türkiye Türkçesinde ve Anadolu ağızlarında; hatta Tatar Türkçesi gibi lehçelerde sözün cinsellik argosu içerisinde kullanımına bağlı olarak ‘fahişe, kadın pezevenk’ gibi anlamlar kazandığı anlaşılmaktadır. Günümüzde de *abla*, *hacı anne* (Aktunç 2010: 32, 134) gibi akrabalık bilgisi üzerinden argolaşan ve cinsellik argosuna dönüşen sözler yaşamaktadır. Bu durum da sözün standart Türkçenin içerisinde temel anlamını kaybettiğini ve argoya taşınan anlam ile yaşadığını göstermektedir.

Çalışmamızın başında *çaça* sözünün bir diğer anlamı olarak verilen “usta ve deneyimli gemici” anlamına dair de bir açıklama yapmanın yararlı olacağı görüşündeyiz. Sonuca doğru yaklaşırken yukarıdaki açıklamalar Türkçe Sözlük’teki *çaça*’nın lehçeler arası bir unsur olduğuna dair deliller içeriyor. Fakat sözün diğer anlamı karanlık kalıyor.

Elbette ki Türklerde denizcilik çok daha geç bir uğraş haline gelmiştir ve bu yüzden Türk dilinin söz varlığında denizcilğe dair pek çok söz, tarihte denizcilikle ünlenmiş halklardan alıntılanmıştır. Bu sebeple *çaça* sözünün “usta gemici, deneyimli gemici” gibi anlamlarla alıntılanmış olduğu düşüncesi doğru gibi görülmektedir. Fakat, bugünkü Yunanca ve Tietze’nin gösterdiği Romenceye bakıldığında günümüzde ‘gemicilik’ bilgisi için kullanılan sözlerin Latin kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır (Rom. *marinar* “gemicisi”, Yun. *náfis* “gemicisi”). Tekrar Tietze’nin notuna bakalım. Tietze, Tü. *çaça* < Yun. *tsátsa* “teyze; nine” < EYun. *teia* “teyze” şeklinde sözün Türkçeye geçtiğini gösterir. III. madde de ise sözün “hatırlı kabadayı”, “ticaret gemilerinde eski ve usta gemici” anlamlarını belirterek, K. Kostov’un Romence *çaço manuş* “hakiki bir insan” sözünden geçmiş olabileceği fikrini aktarır. Kanaatimizce bu kelimenin de izahı *çaça* sözü ile ilgili olmalıdır. Nitekim Eski Anadolu Türkçesi dönemi söz varlığında tespit edilen *ece* “reis, ulu, ileri gelen” sözünün anlamı söz konusu “usta gemici” anlamına pek tabii kaynaklık etmiştir. Ayrıca bu madde içerisindeki ‘kabadayı’ bilgisi yine Anadolu ağızlarında *dayı*, *dayıca*, *dayca* biçimleriyle ve “1. Güzel, iyi 2. Cesur, babayığit” (DS IV 1969: 1388) anlamlarıyla kullanılan kelimelerden kaynaklı olduğu da fikrimizi kanıtlar niteliktedir. 17. Yüzyılda Evliya Çelebi’nin Seyahatname adlı eserinde de *dayı* sözünün “pehlivan, reis” anlamlarıyla geçtiğini tespit ediyoruz (Dankoff 2008: 96). Günümüzde de kullanılan *dayılan-* “büyüklenmek, böbürlenmek” sözü yine aynı anlam dairesinin ürünü olarak yaşamaktadır. Bu örneklerle bakınca Romencedeki *çaço* şeklinin ne ölçüde Romen diline ait olduğu da tartışılmalıdır.⁸

Yunanca ile doğudaki Türk topluluklarının uzun soluklu bir temasının olmadığı ihtimali de değerlendirildiğinde *çaça* sözünün Yunancadan alıntı olasılığı oldukça zayıflar. Genel olarak Anadolu coğrafyasında tarihin çok eski dönemlerinden beri varlığı bilinen Kıpçak, Peçenek Türk gruplarının bir verintisi olarak kalmış

⁸ *Çaça* sözü ile ilgili olarak diğer Balkan dillerinde şu örneklerle karşılaşırız: Srp. *teča* “amca, dayı”, Rom. *tuşa* “teyze, hala”, Rom. *tatã* “baba”, Arn. *dajë* “amca, dayı”, Bul. *çiço* “amca, dayı”.

olabileceği düşünülmektedir. Ancak bizim fikrimiz sözün köken olarak hem ağızlarda hem de tarihî ve çağdaş lehçelerde varlığının araştırılmamış olması nedeniyle yabancı bir unsur görüldüğü yönündedir. Bu durumda lehçelerin söz varlıklarına yönelik yapılacak araştırmalar, Türk dilinin leksikolojik bütünlüğünü sergileyebileceği gibi, yerli unsurları ve verintilerimizi belirlememizi de kolaylaştıracaktır.

Kısaltmalar

<i>Ar.</i> : Arapça	<i>Mak.</i> : Makedonca
<i>Arn.</i> : Arnavutça	<i>Özb.Ağz.</i> : Özbek Türkçesi Ağızları
<i>Az.</i> : Azerbaycan Türkçesi	<i>Rom.</i> : Romence
<i>Bşk.</i> : Başkurt Türkçesi	<i>Rus.</i> : Rusça
<i>Bşk.Ağz.</i> : Başkurt Türkçesi Ağızları	<i>Srp.</i> : Sırpça
<i>Bul.</i> : Bulgarca	<i>Tat.</i> : Tatar Türkçesi
<i>Erm.</i> : Ermenice	<i>Tat.Ağz.</i> : Tatar Türkçesi Ağızları
<i>Es.Osm.</i> : Eski Osmanlı Türkçesi	<i>Tür.T.</i> : Türkiye Türkçesi
<i>Etü.</i> : Eski Türkçe	<i>Uyg.</i> : Uygur Türkçesi
<i>EYun.</i> : Eski Yunanca	<i>Yak.</i> : Yakutça
<i>İng.</i> : İngilizce	<i>Yun.</i> : Yunanca

Kaynaklar

- ABDULDAYEV E., İSAYEV D. (1969). *Kırgız Tiliniñ Tüşündürmө Sөzdüğü*, Bişkek (Frunze): Mektep.
- AGİŞEV İ.M., vd. (1993) (BTH). *Başkort Têlênêñ Hüzlêgê I-II*, Moskova: Russkiy Yazık.
- AKTUNÇ H. (2010). *Büyük Argo Sözlüğü*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ALTAYLI S. (1994) (ATS). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I-II*, İstanbul: MEB Yayınları.
- CAFEROĞLU A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- ÇETİN E. (2012). "Cicianne Sözü Üzerine". *TEKE Dergisi*, Sayı: 1/ 4: 63-69.
- DANKOFF R. (2008). *Evlıya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü* (Çev.: Semih Tezcan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- DAWKİNS R.M. (1916). *Modern Greek İn Asia Minor*, Cambirdge: Cambridge University Press.
- Derleme Sözlüğü I-XII* (1977) (DS). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- DİLMÖHEMETOV M.İ., vd. (2002) (BTDH). *Başkort Têlênêñ Diyalektarı Hüzlêgê*, Ufa: Kitap.
- EHMETYANOV R. (2001). *Tatar Têlênêñ Kısaça-Tarihi-Étimologik Süzlêgê*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- FEHÉR G. (1999). *Bulgar Türkleri Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- GÜNGÖR H., ARGUNŞAH M. (2002). *Gagauz Türkleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- KARAAĞAÇ G. (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- (2010). *Türkçenin Ses Bilgisi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

“ÇAÇA” SÖZÜ ÜZERİNE

- KASTER R.A. (1997). *Guardians of Language: The Grammarian and Society In Late Antiquity*, Los Angeles: University of California Press.
- KUNOS I. (1902). *Sejx Sulejman Efendi's Çağataj-Osmanisches Wörterbuch*, Budapest.
- LESSİNG F.D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük I-II* (Çev.: Günay Karaağaç), Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Lİ Y.S. (1999). *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- LSJ: *The Online Liddell-Scott-Jones Greek-English Lexicon*, <http://stephanus.tlg.uci.edu/ljsj/> (27.01.2013)
- MAHMUTOVA L. T., vd. (1977-1979-1981) (TTAS). *Tatar Têlênêñ Añlatmalı Sözlégê I-II-III*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- MUKAMBAYEV J. (2009) (KTDS). *Kırgız Tiliniñ Diyalektologiyalı Sözdügü I-II*, Bişkek: Kırgız Cumhuriyeti Milli Bilimler Akademisi Cengiz Aytmatov Dil ve Edebiyat Enstitüsü Girne Amerikan Üniversitesi Türk Araştırma ve Tanıtım Merkezi.
- NASKALİ E.G., DURANLI M. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ORALTAY H., YÜCE N., PINAR S. (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: TDAV Yayınları,
- ÖNER M, KAYA M.Y., ÖZŞAHİN M. (2005). “Lehçe-i Tatarî'nin Söz Varlığı Üzerine Bir İnceleme”. *Altınorda ve Varisleri II: Uluslararası Konferansı* (22-24 Nisan), İstanbul: Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı.
- ÖNER M. (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- POPPE N. (1992). *Moğol Yazı Dilinin Grameri* (Çev.: Günay Karaağaç), İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- RÄSÄNEN M. (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- RUNDGREN F. (1962). “Teyze und Čiče. Bemerkungen zu den türkischen Verwandtschaftsnamen”. *Oriens* Vol. 15 (Dec. 31): 325-336.
- SAMİ Ş. (1998) (KT). *Kamûs-ı Türkî*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- SEREBRENNİKOV B.A., GADJİEVA N.Z. (2011). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri*, (Çev.: Tefik Hacıyev-Mustafa Öner), Ankara: Türk Dil Kurumu.
- STACHOWSKI M. (2011). *Etimoloji*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ŞİRİN USER H. (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Konya: Kömen Yayınları.
- TEKİN T. (1960). ““Amca” ve “Teyze” Kelimeleri Hakkında”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, TDK Ankara: 283-294.
- TEZCAN S. (2010). “Etimoloji Önerileri”, *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilim ve 21. Yüzyıl Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu* Bildiriler Kitabı I-II, H.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara: 819-830.
- TİETZE A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı Cilt 1*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- TİLEVBERDİ N. (Redaktör) (1999) (KZTS). *Kazak Tiliniñ Sözdigi*, Almatı: Dayk-Press.

Murat ÖZŞAHİN

- TOPARLI R., VURAL H., KARAATLI R. (2003) (KTS). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- USEİNOV S.M. (2007). *Rusko-Kırımşkotatarşkiy Kırımşkotatarşkiy-Rusşkiy Slovar*, Simferepol: Tezis.
- YUDAHİN K.K. (1998). *Kırgızca Sözlük I-II*, (Çev. Abdullah Taymas), Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ZEKİYEV M., RAMAZANOVA D.B., HEYRETDİNOVA T.H. (1993) (TTDS). *Tatar Têlênêñ Diyalektologik Sözlêgê*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyeti.